

İSLAM MAARİFÇİLİYİNİN ÜMUMBƏŞƏRİLİYİ

Məmməd Həsən QƏMBƏRLİ,
filologiya elmləri doktoru, professor

Özündən əvvəlki səmavi dinlərdə də insanın islahı, maarifləndirilməsi kimi missiya mövcud olsa da, islam sonuncu olduğu üçün onda bu ümdə məsələlərə diqqət daha ciddi və hərtərəfli olmuşdur.

İslam dini elə daşdığı adla bütün bəşəriyyətə çox ciddi mesajlar verir. Belə ki, islam sözü özündə sülh, əmin-amanlıq, bəzi mənalarda ehtiva edir. Demək, İslam VII yüzüldə bəşəriyyəti maarifləndirmə missiyası ilə yer üzünə qədəm qoydu. İlk növbədə bu, özünü cəhalət və xurafata qarşı mübarizədə göstərdi. İnsanın həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrində böyük islahat ehtiyacı olduğunu hiss edən və görən İslam xadimləri bu missiyanın çətinliyini baxmayaraq təmkinlə, səbirlə işə başlayıb uzun bir maarifləndirmə yolu keçməli oldular. Başda Hz. Məhəmməd olmaqla bu dinin daşıyıcıları olan yaxın səhabələri ilahi qaynaq olan Quranı Kərimə istinad edərək yorulmadan, usanmadan hər cür təhlükəyə və çətinliyə sinə gərəkər öz təbliğat və təşviqatları, əməli nümunələri ilə bu uzun enişli-yoxuşlu, məşəqqətli yola yolçuları oldular.

İndi iş konkret sahələr üzrə İslam dininin maarifləndirmə missiyasının necə həyata keçirildiyinə nəzər salaq.

İslam dini bəşər övladının cəhalət və xurafatdan çıxış yolunu Quranın hökmləri ilə təhsilə, elmdə tapdı. İslam dininə cəhalət və xurafat dini kimi baxanlar, heç şübhəsiz ki, böyük yanılma, bəhtən və iftiraları ilə bu dinin mahiyyətini kiçiltmək, onu gözəndirib salmaq məqsədini güdürdülər. Bu həm də İslam ölkələrinə qarşı müstəmləkəçilik siyasətini və bu ölkələrdə bütün sahələrdəki geriliyin əsl səbəblərini ört-basdır etmək məqsədini güdürdü. Halbuki İslam dininin elə ilk illərində məscidlər və onların ətrafında təsis edilmiş mədrəsələr təhsilin, maariflənmənin əsasını qoymuşdu.

Təbii ki, bir məqalə həcmində İslamın bütün sahələr üzrə maarifləndirici fəaliyyətini qiymətləndirmək mümkün deyildir. O, dər ki, bəzi sahələrə aid nümunələr və onların təhlilini verməklə kifayətlənə biləyik.

İlk ilahi xitabına "Oxu" deyərək başlayan islam elmə, alimə, maariflənməyə böyük önəm vermiş, elmə ziyalınəməni, bilik sahibi olmağı bütün kişi və qadınlar fərz bilmişdir: "De: "Məgər bilənləri bilməyənlərə eyidirlər?" (1,399) - ayəsi ilə də elm əhli olanla olmayanı fərqlənə ortaya qoymuşdur. Hz. Məhəmməd isə alimlərin peyğəmbərlərinə mirasçı olduğunu bildirmişdir. (Bax: 2, II c., s.1256)

Hz. Məhəmmədin Kəfir ibn Qeysin rəvayət etdiyi bir hədisində alimə, elmə verdiyi qiymətlə qiyamətində şahid oluruq. Elə bir qiyamət ki ondan yuxarı isə ancaq Allah və Onun peyğəmbərlərinə aiddir. Alimə, elmə Hz. Məhəmmədin nə özündən qabaq, nə də özündən sonra bir qədər

yüksək önəm verilməyib. Hədisdə oxuyuruq: "Hər hansı bir elm xətrisi ilə yola çıxanı Allah cənnətə gedən yollardan birinə salır, mələklər elm xətrisində olanı razı salmaq üçün qanadlarını onun üzünə gətirir. Alim üçün göydə olanlar da, yerdəkilər də, suyun dərinliklərindəki balıqlar da başıslanma dilərlər. Alimin abiddən üstünlüyü bədirləndiyi gecədə ayın digər ulduzlardan üstünlüyü kimidir. Haqiqətən, alimlər peyğəmbərlərin varisləridir. Haqiqətən, peyğəmbərlər nə bir dinar, nə bir dirhəm vəərəş qoyurlar, onlar elm miras qoyurlar. Kim onu götürsə, o, zəngin bir pay götürmüş olur" (3, IV c., s.57-58).

Bu kəlamların, bircə, xüsusi və geniş şərhə ehtiyacı yoxdur. Bir daha onu deyək ki, islam xurafat damğası vurmaq istəyənlər, islama qara gözlük arxasından baxanlar çıxarsınlar qara gözlüklərini, diqqətlə oxusunlar bu kəlamları, açığ qulaqlarını eşitsinlər. İslam bax budur!

Onu da qətiyyətlə deyə bilərik ki, bütün bəşəriyyət tərəqqiyə doğru öz inkişaf yolunu daha çox islami dəyərlərə müəyyənləşdirmişdir. Bu yola islam qədər işiq salan bir sivilizasiya olmamışdır. Bu həqiqətə danmaq və ya götürüb görməməzliyə vurmaq nankorluq və ədalətsizlik olar.

Əbu Hureyrədən rəvayət edilən bir hədisdə isə Hz. Məhəmməd öz elmini gizlədib yaymaq istəməyən elm adamina ciddi xəbərdarlıq edir və onu haqqın dərgahında nələr gözlədiyini xatırladaraq deyir: "Kim din bir elm haqqında soruşduqda o, onu gizlədirsə, Allah onu qiyamət günü oddan olan cilovla cilovlayar" (3, IV c., s. 68).

Demək, alim, islama görə, o zaman peyğəmbərin varisi sayılır ki, o, ondan aldığı elmi yaymış olsun, onu beynəndə və qəlbində qapalı saxlamasın. Alim o zaman cənnətə yönəldilir ki, o, öz elmi ilə insanlara, cəmiyyətə xidmət etsin, onları maarifləndirərək fayda versin.

Hz. Məhəmməd elmsiz, biliksiz kimin və ya nəyinsə haqqında fikir, mülahizə yeritməyi belə günah və qəbahət sayırdı: "Kimin haqqında elmsiz, biliksiz bir mülahizə söylənib, onun günahı o fikri söyləyənin üzünə düşür" (3, IV c., s.66).

İnsanın ata-anasından sonra ən çox sayğı göstərdiyi məhz bilik aldığı kəsidir. Hz. Əlinin bu faktı vurğulamaq və alimin layiq olduğu dəyəri göstərmək üçün söylədiyi "Mənə bir hərf öyrədənə qırx il köləsi olaram" kəlamı nə qədər mübaligəli görünsə də, islamın mahiyyəti haqqında dolğun və dürüst təsvir verir.

İlk orta çağların böyük din və elm xadimi İmam Mucəhid "Utanan və təkbəbbürlü olan kimsə elm əldə edə bilməz" - demişdir. Ondan özünü elmə necə əldə etdiyini soruşduqda "Başqalarını oxudub-öyrətməkdə xəsislik, öyrənməkdə isə lovğalıq etməməklə" (4, I c., s.98) - deyə cavab vermişdir.

Göründüyü kimi, bu da məhz islamın - Hz. Məhəmmədin elmə yanaşma prinsipi. "1300 ildən çoxdur ki, bu din müxtəlif elmlərə silahlanaraq yüz milyonlarla insanın, müxtəlif xalqların keçmişində və bugünündə möhkəm yer tutmuşdur". (5, s.185)

Bir çox elmlər Quranda işarə edilmiş və elmlərin inkişafının cəhalətdən xilas yolu kimi göstərilməsinə sübuta ehtiyacı olmayan həqiqətdir. Lakin bu həqiqətə kölgə salmağa çalışın bəzi Qərb şərqşünasları və siyasətçiləri, deyildiyi kimi, öz müstəmləkəçilik siyasətlərini islam xalqlarının inkişafı yolunda bir öngəl olmasını ört-basdır etmək üçün bu ölkələrdəki geriliyin səbəbini islam dinində və onun hökmləri toplusu olan Quranda olduğunu tələp etməyə çalışırdılar. Bu fikir fransız şərqşünası Ernest Renanin 1883-cü ildə Sarbonnada təşkil etdiyi "İslam və elm" adlı konfransın əsas mövzusunə çevrilmişdir. Bu konfransa sübut edilməyə cəhd göstərilmişdir ki, islam ölkələrinin geriliyin səbəbi məhz islam dini və onun ehkəmləridir. (Bax: 14, 69) Bu fikrə qarşı ilk təpki göstөрөлərdən biri Cəmaləddin Əl-Əfqani (1838-1897) olmuşdur. O, bir çox modern elmlərin rüseyminin məhz Quranda

da olduğu fikrini irəli sürmüş və Qərb alimlərinin əsas məqsədini açıqlamışdır.

Daha sonra Məhəmməd Əbdoh (ö. 1905), Musa Kazım (ö. 1919), Rəşid Rza (ö. 1935), Mehmed Akif (ö.1936), Məhəmməd İqbal (ö.1938), İ.Fənni Ərtəğrul (ö.1946), Mustafa Səbri (ö.1954) (Bax: 6, s. 55-56) və s. kimi məşhur elm və din xadimləri öz yazı və təfsirlərində qərblə həkmarlarına tutarlı, faktlara söykənən cavablar vermişlər. Musa Kazım islam dininin, bəzi qərb alimlərinin təbirincə, tərəqqi yolunda bir öngəl olması fikrinə qarşı öz kəskin etirazını belə ifadə etmişdir: "İslam dini tərəqqi üçün öngəl imiş, nə böyük iftira, nə özüm bəhtən. Axı islam dini tərəqqi üçün maneə deyil, əksinə tərəqqiyə əmr, yüksəlişə sövq edendir. Çünki bu din bir millətin mədəniləşməsi və tərəqqi etməsi üçün lazım olan üsul və əsasların hamısını ehtiva etmişdir". (6, s.56)

Hələ XI-XII yüzilliklərdə yaşamaş böyük din və sufi alimi İmam Qəzəli (1058-1111) "Cəvahirul-Quran" əsərində yazırdı: "Sayılan və sayılmayan bütün elmlərin ilk nüvəsi Quranda mövcuddur". (6, s.39)

Demək, Quranda ancaq təfsir, hədis, fiqh, kəlam, təsəvvüf, xitabət, irşad, siyər və islam tarixi... kimi islami elmlər deyil, həm də coğrafiya, biologiya, tibb, fiziologiya, fizika, astronomiya... kimi təbii elmlərin də rüseymi, əsası vardır. (Ətraflı məlumat üçün bax: 6)

Tanınmış ilahiyyəti Ömər Nasuhi Bil-mən isə islamın əsl mahiyyətini belə səciyyələndirir: "Aklı və zehni ilim, irfan nurları ilə aydınlatmaq, kalbde yararı və yüksək duyğuları uyandırmək, islamda ilim və mərifət kazanmaq pek önəmli bir gərəkdir. İnsan aklına yaşamaq və daima gerçək arxasından koşmalıdır. Yalnız fikirlərdən, aldatıcı sözlərdən, yaldızlı mühəkimlərdən, zərərli tövələrdən, batıl inanclardan, hasis duyğulardan qaçınmalıdır. (7, s.443)

Bax İslamın insana tələp etdiyi maarifləndirmə vasitələri və prinsipləri belə idi. İstər Quranın, istərsə də peyğəmbər hədislərinin məqsəd və qayəsi insanı doğru yola yönəltmək, elmə, maarifə ziyaləndirməkdir. Cəlal Kurca Quranın zaman və məkan məhdudiyyəti bilməyən ilahi hökm və hikmətlər toplusu olduğunu, bütün dövrlərin inkişaf mərhələsinə uyğun yozumlanma bildiyini belə şərh edərək yazır: "Kuran belli bir çağda hitabətən klassik bir kitab deyil, hər çağda yenilgini və təzəliyi koruyan və mühafizə edən çağdaş bir kitabdır. Hatta çağdaş üstü bir kitabdır. Bu nədənle hər çağın insanı kendi anlayışına uyğun bir manayı ondan bulabilmiş və kəndi çağının elmi anlayışına görə Kuran ayetlərini yorumlamışdır. Şəyet o çağın ilmi anlayışı doğru bir anlayış isə Kuran doğru bir anlayışla yorumlanmış olmaqdır. Aksi takdirde Kuran yanlış bir anlayışla yorumlanmış bulunmaktadı. Burada hata Kuran laflarında deyil, onu hatalı yorumlayan insanlardadır. İnsan da çağının fikri və kulturel olaylarından etkiləndiyinə görə hata yapması da təbii". (6, s.45)

Təsədufi deyil ki, Quranda onun (Quran) insanları zülmətdən işığa, Allahın haqq yoluna çıxmaq üçün Hz. peyğəmbərə Allah tərəfindən göndərilən bir kitab olduğu vurğulanır. Quranda oxuyuruq: "... Bu, insanları öz Rəbbinin izni ilə zülmətdən işığa və qüdrətli, tərəfəliyə (Allahın) yoluna çıxarmağın üçün sənə nazil etdiyimiz bir kitabdır". (1,141) Demək, cəhalətə, xurafata sürükləmə üçün yox, işıqlı bir dünyaya, haqq, ədalət yoluna bəşəriyyəti çıxarmaq üçün islam və onun hökmləri.

Hər zamanın öz oqlı, zehni, mədəni və mənavi, elmi-texniki səviyyəsinə uyğun Quran hökmlərinə açıqlamalar, təfsirlər vermək mümkündür. Elə bundan çıxış edib deyə bilərik ki, Hz. Məhəmmədin hədislərinin də ilkin və başlıca qaynağı Quran olduğu üçün onlara da həmin meyarla yanaşmaq mümkündür. Hədislərdə olan fikirləri də təhlil edərək hər hansı bir qəbilə, tayfa və millət çərçivəsində saxlamaq, onlara da coğrafi və etnik mühitin meyarı ilə yanaşmaq doğru olmaz. Bəzən hədislərdə

coğrafi mühit, etnik varlıq aydın görünsə də, onlara yönəlməmiş fikir və ideyalar, təvsiyələr öz mənə və mahiyyəti etibarlı ümumbəşəri xarakter daşıyır.

"... İş öz əhlinə həvalə edilmədisə, qiyamətini intizarında ol". (8, I c., II h., s. 67) Hz. Məhəmmədin bir qədər mübaligəli kimi görülmən bu hədisi günümüzün də ən mühüm sifarişlərdəndir. Bu, hamıya bir mesajdır ki, işi bilənə həvalə et, əks təqdirdə hər cür fənalıqlar baş verə bilər. Hz. Məhəmməd, belə olmasa, "qiyamətini intizarında ol" - deməklə hansı xoşagəlməz olayların baş verə biləcəyini daha kəskin qoymuş olur ki, bu da zaman və məkan məhdudiyyəti, milli-etnik fərq bilirdi.

Başqa bir hədisdə qiyamət gününü şərtləndirən bəzi əlamətlər sadalanır. Bu əlamətlər elmin aradan qaldırılması, cəhalətli bərqərar olması, şərab aludəçilik və zinanın baş alıb gətməsi göstərilir. Ənəs ibn Malikdən gələn bu rəvayətə görə Hz. Peyğəmbər demişdir: "Elmin aradan qaldırılması, cəhalin təsbiti, şərab aludəçilik zinanın təzahür etməsi qiyamət əlamətlərindəndir". (11, I c., II h., s.82)

Göstərilən hədislərdə qiyamət sözü, şübhəsiz ki, məsələnin vacibliyini, ciddiliyini qabartmaq üçün rənz kimi işlənməmişdir.

Hz. Məhəmməd və onun ən yaxın səhabələri müxtəlif yollarla, müxtəlif üsullarla elmi insanlara təbliğ edib və elmsizliyin faciəsini yığcam və inandırıcı dəlillərlə açıb göstərir. Bütün bu mövzulu deyimlərdə Hz. peyğəmbər elmin fəzilətini, onu öyrənməyi öyrətmənin faydasını bəşər övladına anlatmış olur. Ona ancaq elmi yaymaqla yaşatmaq mümkündür fikrini aşılayır. Bunu da vurğulayır ki, qapalı elm yox kimidir. Onun qapalı qalması cəmiyyətdə cəhalət və xurafatın sürətlə yayılmasına zəmin yaradır. Hz. Məhəmmədin elmi belə müxtəlif yollarla təbliğinin ümumbəşəri xarakteri dənilməzdir.

İslam maarifçiliyinin ümumbəşəri xarakteri Hz. Məhəmmədin əşiqadığı deyimində bir daha bariz şəkildə görünməkdədir: "İslam alomində üzrlü sayılmayan cəhalətdir". (9, s.33) Bu, Hz. Məhəmmədin elmə, irfana çağırışının ən bariz nümunələrindəndir.

İnsan insanı haqsız olaraq öldürməməlidir, insanlar hamısı bərabər hüquqa malikdirlər. İnsan Allahdan başqa kimsədən qorxmamalıdır. İnsan insanın haqqını tapdamamalıdır. İnsan insanla sülh şəraitində yaşamaqlıdır. İnsan zalım, paxıl, dünya malına həris... olmamalıdır, insan zəifləmə, kimsəsizləmə... ətraf mühitə qarşı rəhmli və insaflı olmalıdır. Bütün bu humanist və xeyirxah fikirlər Quranı Kərimin və digər islami qaynaqların başlıca mövzularıdır.

Abir-həyanın, ədəb-ərkanın, əxlaq və mənəviyyatın salıqlını tələp edən Hz. Məhəmməd deyirdi: "Su buzı ərtdiyi kimi, gözəl əxlaq da günahları ərtdib yox edər, Sirkə bəl korladığı kimi, pis əxlaq da əməli korlar". (10, II c., s.382) və yaxud: "...İslama görə insanların ən yaxşısı əxlaqca ən yaxşı olanıdır". (10, II c., s.382)

İnsanları maarifləndirmək üçün Hz. Məhəmməd və məsləkləşləri məscid xütbələrində, məclis səhbətlərində və toplantılardakı nitqlərdən də geniş istifadə edirdilər. Bu zaman insanlar və qəbilələr arasındakı münasibətlər, ailə-məişət problemləri, valideyn-övlad münasibətləri, niqah-tələq məsələləri, ticarətə həlal-haram məsələləri və s. müzakirə olunub işlah yolları göstərilirdi. Bu yolların böyük əksəriyyəti bu gün də öz aktuallığını və əhəmiyyətini saxlamışdır.

Bu ictimai və sosial problemlərə yanaşması, siyasi məsələlərdə də ciddi maarifləndirmə işləri aparması ehtiyac var idi. Bu zaman dövlət məmurları qarşısına qoyulan əsas tələblər haqq-ədalətə çağırış, məmur-rəiyyət münasibətləri, tolerantlıq, qəbilələr, tayfalar və dövlətlər arasındakı münasibətlər başlıca yer tuturdu. Burada məmur-rəiyyət münasibətlərindən bəhs edən bəzi nümunələri nəzərdən keçirək.

(Davamı 7-ci səhifədə)

Hz. Məhəmməd rəiyyəyə müraciətlə deyirdi: "Ədalətsizliklə əmr olunmayan şeyə qulaq asmaq və tabe olmaq bir haqdır, əgər haqsızlıqla əmr olunubsa nə qulaq asmaq, nə də tabe olmaq olar". (4, III c., s.91; 8, VIII c., s.346)

Göründüyü kimi, hz. Məhəmməd hər iki tərəfi haqqa, ədalətə səsləyir. Birini digərinin ayağına vermir. Məməurlara birbaşa müraciətində isə rəiyyəyə zülm etməməyə, onun haqqını tapdalamamağa, xəsisliyə yol verməməyə çağırırdı. O, məmuru Allah qəzəbi ilə qorxudur, haqq yoluna dəvət edirdi: "Zülm etməkdən qorxun, həqiqətən, zülm qiyamət gününün zülmətləridir. Xəsislikdən çəkinin, həqiqətən, xəsislik sizdən əvvəlkiləri məhv etdi..." (2, III c., s. 1996)

Hz. Məhəmməd Urvət ibn Zubeyrin rəvayət etdiyi hədislərin birində zalım məməurlara daha ciddi xəbərdarlıq edərək deyirdi: "Həqiqətən, Allah bu dünyada insanlara əzab verənlərə əzab verəcək". (4, III c., s. 20; 3, III c., s.434)

İbn Abbasın rəvayətinə görə, hz. peyğəmbər səhabələrindən Məzaz ibn Cəbəl adlı birisini Yəməinə vali göndərərkən ona olduqca ciddi bir göstəriş verərək deyir: "Məzlumun duasından (qarğışından M.Q.) qorx, çünki o dua ilə Allah arasında heç bir əngəl yoxdur". (4, III c., s.15;3, II c., IV h., s.368)

Hikmətin gücünə bax! Qüdrətinə bax! Bu dünyanın insanı Allah xofu ilə, o dünyanın əzabı ilə qorxudularaq islah edilir. Burada onu vurğulayaq ki, islam ehkamları zorakı yolla, işgəncə ilə deyil, haqqa dəvət ilə islah etmək istəyir.

Hakimin ən ümdə məziyyətlərindən biri şəri qanunları mükəmməl bilməsi və onlara əməl etməsidir. Bunlar isə Quranın hökmləri, hədislər və sünnələrə əsaslanırdı. Abdullah ibn Mahmud doğru olaraq belə qənaətə gəlir ki, hakim bunları mükəmməl bilməsə, mühakimə etməyə, hökm çıxarmağa gücü, qüdrəti çatmaz. (Bax; 12, s. 259)

Təsədüfi deyil ki, iki münafişə tərəfindən birinin olmadığı halda, mühakimə etməyi və hökm çıxarmağı hz. Məhəmməd qadağan etmişdir. O, bununla ilgili hz. Əliyə müraciətlə demişdir: "Ya Əli, iki münafişə edən tərəfdən digərinin sözlərini eşitmədən biri üçün hökm çıxarma". (12, s. 263) Təəssüf ki, bəşəriyyət hz. Məhəmmədin verdiyi belə bir ədalətli hökmə hələ də tam mənasında riayət edə bilmir.

Cəmiyyətdə sabitliyi yaratmaq və qorumaq üçün yüksək vəzifə sahiblərinin ədalətli olmaları, hökm və əmrlərində buna riayət etmələri

İSLAM MAARİFÇİLİYİNİN ÜMUMBƏŞƏRİLİYİ

vacib şərtlərdəndir. Bu baxımdan hz. Əlinin bu gün də öz əhəmiyyətini tam gücü ilə saxlamaqda davam edən, həm də ümumbəşəri dəyəri və mahiyyəti ilə hikmət dolu müdrikanə deyimlərdən bir neçəsini şərh və izah etmədən burada xatırlamağı yersiz bilmədik:

1. Xalqa qarşı içində daima sevgi və nəzakət duyğuları bəsləyin...
2. Müsəlman olsunlarsın hər bir kəslə ədalətə davranın; müsəlmanlar qardaşlarınız, müsəlman olmayanlar isə sizin kimi insanlardır.
3. Tərəf tutmayan, bəzi insanlara himayəçilik (qohumbazlıq) etməyin. Bu cür davranışlar sizi zülmə və despotluğa çəkər.
4. Məməurlarınızı seçərkən zülmkarlara xidmət etmədiklərinə, dövlətə qarşı suçlarda, məzlumlara qarşı zümlərdə günahlandırılmamış olmalarına diqqət yetirin.
5. Doğru, dürüst, ədəbərkanlı kişiləri seçin və qorxmadan, çəkinmədən acı gerçəkləri söyləyə bilənləri seçin.
6. Haqsız qazanc ardınca və əxlaqsızlıqlara düşməmələri üçün məməurlarınıza yetərinə maaş verin.
7. Məməurlarınızın hərəkətlərini davamlı olaraq nəzarətdə saxlayın. Bunun üçün güvəndiyiniz səmimi kişilərin məşvərətməsləhətlərinə açıq olun.
8. Xalqın güvəncini qazanın və onların yaxşı olmalarını istədiyinizə onları inandırın. Etdiyinizlə adamı minnət altına salmayın.
9. Heç bir zaman vədinizdən və sözünüzdən dönməyin. Gücünüz yetməyəcək işləri də vəd etməyin.
10. Kəndlilərə və tacirlərə diqqətli olun. Onlara lazım olan önəmi göstərin. Fəqət ehtikarlıq etmələrinə, qara bazar açmalarına, mal yığmalarına izin verməyin.
11. Əkinçiliklə məşğul olanlar dövlətin sərvət qaynağıdır. Onlar bir sərvət kimi qorunmalıdır. Onları məsuliyyətlə qoruyun.
12. Qəzəbini boğ, özünə sahib ol, dilini saxla, hirsli ikən cəza verməkdən çəkin, cəzanı təxirə sal. Əsəblərin soyusun ki, müsbət qərarlar verə biləsən.
13. Etdiyinizi olduğundan çox göstərib öyünməkdən çəkinin. (13, Trabzon belediyesi kültür yayınları, 40)

Bəşərin yarından çoxunu təşkil edən qadının əşya kimi alınması, uşaq ikən didiri torpağa quylanmasına son qoyub ilk dəfə onun haqqını, hüququnu tanıyan, cəmiyyətdəki yerini müəyyənləşdirən İslam hökmləri oldu. Maarifləndirmə yolu ilə, təbliğatəşviqat yolu ilə cahiliyyə dövrünün qadına münasibətdəki vəhşi adətənənlərinə son qoyuldu. Bu mövzu həm Quranda, həm də hz. Məhəmmədin hədislərində diqqət mərkəzinə çəkildi. Çünki cəmiyyətin saflaşması ailə münasibətlərinin düzgün qurulmasından çox asılı idi. Ailə qurumu nikahdan başladığı üçün bu mərhələdə səhvə yol vermək olmazdı. Bu işdə ilk növbədə qadının haqqının tanınması önə çəkildi. Bir hədisində hz. Məhəmməd bu cəhətdən qadının hüququnu qətiyyətlə təsbit edərək deyir: "Dul qadının açıqşkar istəyi olmadan nikah olunmaz. Subay (bakirə) qızın da özünün izni olmadan nikah olunmaz". (4, IV c., s. 140; 3, II c., s.573) Bu, ailə qurumunun bünövrəsinin möhkəmliyi, etibarlılığı üçün əsas şərt idi ki, bəşər tarixinin sonrakı dövrləri üçün də məqbul sayıldı, bu gün də bütün bəşəriyyət bu islami prinsipə əməl etməkdədir.

Quranda da bir çox ayələr vardır ki, qadın hüquqlarını, ailədə, cəmiyyətdə yerini müəyyənləşdirir.

Biz burada İslam maarifçiliyinin çox az yönünə toxuna bildik. Bütün yuxarıda deyilənlər də, bircə, İslam maarifçiliyinin məna, məzmun və ümumbəşəri mahiyyətini dərk etməyə kifayət edər.